

## Onder de pet – de onthulling die al achterhaald was

De Bijlmerenquête van 1999 en de geboorte van een politiek en mediaal dwaalverhaal.

De woorden ‘onder de pet houden’ behoren tot de bekendste uitspraken uit de parlementaire enquête naar de Bijlmerramp. Voor veel Nederlanders werden ze het bewijs dat de overheid jarenlang informatie over gevaarlijke stoffen had verzwegen. Misschien zelfs over geheime wapens of een lading die de gezondheidsklachten van bewoners kon verklaren.

Maar wat gebeurde er werkelijk?

Ditmaal begin ik niet bij de krantenkoppen. Ik begin bij de oorspronkelijke documenten en de gesprekken op de avond van de ramp. Want die vertellen een opmerkelijk ander verhaal.

### 4 oktober 1992 – Wat gebeurde er werkelijk?

Op Schiphol werd na de ramp onmiddellijk geprobeerd de aard van de lading vast te stellen. Niet om een politiek geheim te bewaren, maar omdat hulpverleners moesten weten welke risico's zij bij de brandbestrijding konden tegenkomen.

De tijdlijn is terug te vinden in het eindrapport van de parlementaire enquête en, opmerkelijk genoeg, ook in het kritische persbericht van het Platform voor de Nederlandse Luchtvaart van 5 mei 1999 (PIN 19990505).

| Tijdstip (uur lokale tijd) | Wat gebeurde er? (Luchtverkeersleiding, brandweer, Commissie van Overleg)                                                                         |
|----------------------------|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| 18:28                      | De bemanning meldt de noodsituatie aan de luchtverkeersleiding                                                                                    |
| 18:29                      | De luchtverkeersleiding alarmeert de luchthavenbrandweer                                                                                          |
| 18:32                      | De luchthavenbrandweer geeft een groot alarm door aan de Amsterdamse brandweer                                                                    |
| 18:36                      | El Al 1862 stort neer in de Bijlmermeer                                                                                                           |
| 18:41                      | De luchthavenbrandweer meldt aan de Amsterdamse brandweer dat er geen goederen aan boord zijn die extra gevaar opleveren voor de brandbestrijding |

| Tijdstip (uur lokale tijd) | Wat gebeurde er? (Luchtverkeersleiding, brandweer, Commissie van Overleg)                                                                               |
|----------------------------|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| 18:45                      | De Commissie van Overleg (CvO) komt bijeen om de situatie en de ladinggegevens verder te beoordelen                                                     |
| 19:00 - 19:30              | Na controle van de vrachtgegevens geeft de CvO via de brandweer door dat er geen gevaarlijke lading is die een extra risico voor de hulpverleners vormt |
| 19:11                      | De luchtverkeersleiding vraagt El Al naar de lading. Medewerker Aaij leest per vergissing de lijst van de voorafgaande vlucht New York–Amsterdam voor   |
| kort na 20:00 uur          | Volgens het persbericht van het Platform neemt de Rijkspolitie contact op met de Amsterdamse brandweercommandant over de melding van gevaarlijke vracht |
| 20:02                      | Volgens hetzelfde persbericht vraagt de Luchtvaartpolitie aan de Amsterdamse politie om de melding aan de onderzoeker op de rampplek door te geven      |

Deze chronologie is essentieel. De brandweer had via de daarvoor bestemde kanalen al informatie over de lading gekregen voordat het veelbesproken telefoongesprek van 19.11 uur plaatsvond.

Dat blijkt uit het eindrapport van de enquêtecommissie zelf.

De commissie concludeerde dat er daadwerkelijk goederen aan boord waren die volgens de luchtvaartregels als dangerous goods werden geclassificeerd. Maar het betrof andere, minder risicovolle categorieën dan de explosieven en giftige stoffen die later zoveel opschudding veroorzaakten. De brandweer beoordeelde de beschikbare gegevens als geen aanwijzing voor een bijzonder extra gevaar voor de rampbestrijding.

Dat is iets anders dan beweren dat het vliegtuig helemaal geen gevaarlijke stoffen vervoerde.

Het betekent dat de relevante risico-informatie langs de operationele lijnen werd verzameld, beoordeeld en doorgegeven.

## Het telefoongesprek dat een eigen leven ging leiden

Om 19.11 uur belde luchtverkeersleider Hendriks met El Al-medewerker Aaij.

Aaij beschikte over de vrachtgegevens van verschillende vluchtgedeelten. Hij las de verkeerde lijst voor: die van New York naar Amsterdam.

Daarop stonden onder andere explosieven, giftige stoffen en brandbare materialen.

Maar deze goederen waren op Schiphol uitgeladen. Ze zaten niet aan boord toen het vliegtuig naar Tel Aviv vertrok.

Daarna ontstond binnen de luchtverkeersleiding een gesprek over het al dan niet verspreiden van deze informatie. De bewuste woorden 'onder de pet houden' vielen in het overleg tussen de verkeersleiding en haar voorlichter.

Bij het latere verhoor van Aaij bleek bovendien dat het verzoek om informatie niet te verspreiden in de oorspronkelijke gesprekscontext betrekking had op informatie over het aantal vrachtluchten.

Het Platform voor de Nederlandse Luchtvaart wees daar op 5 mei 1999 nadrukkelijk op.

Het maakte nog een belangrijk onderscheid: luchtverkeersleiders verzorgen geen brandbestrijding. Hun opdracht is niet om ongecontroleerde vrachtinformatie aan de pers te verstrekken, maar om ervoor te zorgen dat operationele informatie de juiste diensten bereikt.

De LVB-medewerkers hadden ervoor gekozen de informatie niet met de media te delen. Dat is niet hetzelfde als het achterhouden van de correcte gegevens voor de hulpverleners.

Hier botsen twee interpretaties. De enquêtecommissie vond dat het niet openbaar doorgeven van zelfs onjuiste informatie onaanvaardbaar was. Het Platform betoogde dat relevante gegevens wél via de juiste operationele kanalen waren doorgegeven en dat het niet publiceren van ongecontroleerde informatie geen doofpot vormde.

Het woord 'geheimhouding' kreeg daardoor een veel zwaardere betekenis dan uit de feitelijke vrachtgegevens kon worden afgeleid.

Bronnen: eindrapport parlementaire enquête, § 4.4; Platform voor de Nederlandse Luchtvaart, persbericht 5 mei 1999, p. 1–3, PIN 19990505.

### **3 februari 1999 – Het dwaalverhaal**

Ruim zes jaar later werden de LVB-banden tijdens de openbare verhoren van de enquêtecommissie afgespeeld. Plotseling leek het bewijs van een grote doofpot gevonden.

De reactie was explosief.

Het Algemeen Dagblad kopte 'Zes jaar belazerd'. Het Reformatorisch Dagblad berichtte dat de El Al-Boeing gifstoffen en explosieven vervoerde. En het actualiteitenprogramma Netwerk wijdde op de avond van 3 februari een uitzending aan de vermeende jarenlang geheimgehouden gevaarlijke lading.

De beschrijving van die uitzending in het archief van Beeld & Geluid vermeldt zelfs dat het vliegtuig giftige en militaire goederen had vervoerd.

Het nieuws was een canard geworden: een onjuist of misleidend bericht dat als sensationele onthulling wordt verspreid en door andere media wordt overgenomen.

Maar het bijzondere aan deze canard was dat de onjuistheid vrijwel onmiddellijk werd gesignaleerd.

Onderzoeker Frans Erhart maakte tijdens zijn verhoor op 3 februari al duidelijk dat de voorgelezen gegevens waarschijnlijk niet klopten. Op 5 februari probeerde vooronderzoeker Henk Wolleswinkel eveneens de onjuiste voorstelling recht te zetten.

In PIN 19990505 staat daarover dat Wolleswinkel de fout tegenover de commissie wilde herstellen, maar hij kreeg onvoldoende gelegenheid.

Ook Rob van Gijzel en NRC-journalist Joost Oranje herkenden volgens de documentaire Rampvlucht (2022) onmiddellijk dat er iets mis was, en meldden: 'Dit klopt toch niet, wij weten toch alles!'

En toch bleef de publieke verontwaardiging doorgaan.

## **De correctie kwam, maar het drama ging door**

De berichtgeving van de eerste dagen laat zien hoe snel een verkeerd beeld zich kan ontwikkelen.

In plaats van eerst vast te stellen welke lading daadwerkelijk aan boord was geweest, verschoof de aandacht naar de mogelijke gevolgen van een veronderstelde geheimhouding. Er werd dezelfde avond gesproken over aansprakelijkheid, strafrechtelijke vervolging, ontslagen, gezondheidsrisico's en het beschadigde vertrouwen in de overheid.

Op 5 februari onderzocht het radioprogramma Argos zelfs mogelijke betrokkenheid van inlichtingendiensten bij het jarenlang geheimhouden van de

informatie. Op 6 februari publiceerde het Reformatorisch Dagblad een reportage over boze Bijlmerbewoners die zich misleid en in de steek gelaten voelden.

Dat gebeurde terwijl de onjuistheid van de voorgelezen vrachtgegevens al tijdens de verhoren aan de orde was gesteld.

Pas geleidelijk kreeg de correctie meer aandacht. Op 13 februari schreef Peter Vasterman in NRC kritisch over de schandaalkoers van de media. Hij liet zien hoe de spectaculaire bandopnamen een nieuwe golf van verontwaardiging hadden veroorzaakt.

Op 17 februari bevestigde El Al-medewerker Aaij tijdens zijn verhoor dat hij de verkeerde vrachtlister had voorgelezen. Ook op 20 februari publiceerde NRC een kritische beschouwing over de opbrengst van de enquête tot dan toe, terwijl Oranje en Van Gijzel op 3 februari allang wisten hoe de vork in de steel zat.

Dat betekent niet dat twee weken lang niemand de fout corrigeerde. De tegenspraak was er vrijwel onmiddellijk. Het probleem was dat die tegenspraak onvoldoende gewicht kreeg tegenover de oorspronkelijke onthulling.

Voor de Bijlmerbewoners moet dit buitengewoon verwarrend zijn geweest.

Eerst leek het alsof hun jarenlange onzekerheid eindelijk was opgehelderd. Nu zou vaststaan welke gevaarlijke stoffen waren verzwegen. Vervolgens bleek dat de spectaculaire mededeling berustte op goederen die in Amsterdam waren uitgeladen.

Maar eenmaal gewekt wantrouwen verdwijnt niet vanzelf wanneer de aanleiding onjuist blijkt.

De schade ontstaat op het moment dat mensen denken eindelijk te weten waarom hun iets is overkomen. Een latere correctie kan de feiten rechtzetten, maar neemt niet automatisch de inmiddels ontstane angst weg.

## **Wat het Platform voor de Nederlandse Luchtvaart vaststelde**

Op 5 mei 1999 publiceerde het Platform voor de Nederlandse Luchtvaart, onder voorzitterschap van Benno Baksteen, het persbericht Eindrapport Bijlmerenquête onzorgvuldig en onjuist.

Het Platform betoogde dat de enquêtecommissie de gang van zaken rond de gevaarlijke stoffen verkeerd had beoordeeld.

Volgens het Platform waren de normale procedures bij een calamiteit gevolgd: de luchtverkeersleiding alarmeerde de hulpdiensten, de brandweer verzamelde de relevante informatie en de operationele gegevens bereikten de betrokken diensten.

Ook wees het Platform erop dat de commissie te weinig onderscheid maakte tussen informatie die belangrijk was voor de brandbestrijding en informatie die weliswaar sensationeel klonk, maar onjuist bleek.

Het persbericht was scherp. Het verweet de commissie onvoldoende luchtvaartkundige kennis en een gebrekkige analyse van het beschikbare feitenmateriaal.

Dat is het oordeel van het Platform, geen onafhankelijk vastgesteld eindoordeel over alle aspecten van de enquête. Maar de aangehaalde tijdstippen en gesprekken zijn wel degelijk te controleren in het rapport van de commissie zelf.

En juist daarin schuilt de betekenis van dit document.

De parlementaire enquête beschikte over materiaal waaruit ook een aanzienlijk minder sensationele reconstructie naar voren kwam.

## Wie hield hier nu eigenlijk wat onder de pet?

Er was geen geheime vracht met de op de band genoemde explosieven en giftige stoffen die in de Bijlmermeer was neergestort. Die goederen waren in Amsterdam uitgeladen.

Er was evenmin bewijs dat de correcte informatie over een bijzonder gevaar voor de brandbestrijding bewust voor de hulpdiensten werd achtergehouden. De operationele informatie was juist langs verschillende kanalen doorgegeven.

Wel besloten LVB-functionarissen de foutieve informatie niet met de pers te delen. Daarover velde de enquêtecommissie een kritisch oordeel. Dat onderscheid hoort bij een eerlijke historische reconstructie.

De veel verdergaande suggestie van een georganiseerde doofpot rond de op de band genoemde stoffen werd door de vrachtgegevens niet gedragen. En toch kreeg juist die suggestie de meeste aandacht.

Daarmee komen we bij de verantwoordelijkheid van journalisten én politici.

Marjan Slob, zelf journalist, schreef op 1 juni 2024: "Journalist, hoed u voor feitenvrije emoties", *Netkwesties*. Slob waarschuwde dat toenemende aandacht voor emoties in de journalistiek kan leiden tot een nieuwe sociale realiteit die

niet meer overeenkomt met de feitelijke werkelijkheid. *(Was zij destijds maar uitgenodigd geweest voor de mediacommentaren voor de parlementaire enquête denk ik dan).*

Maar waarom zou die waarschuwing alleen voor journalisten gelden?

Politici hebben minstens zoveel reden om voorzichtig te zijn. Een parlementaire enquêtecommissie bezit gezag, krijgt uitgebreide bevoegdheden en kan met één openbare mededeling enorme maatschappelijke beroering veroorzaken.

Dat gezag schept een bijzondere verplichting om feiten nauwkeurig te controleren en ernstige misverstanden onmiddellijk zichtbaar recht te zetten.

Dat de commissie vóór haar presentatie alle relevante gegevens kende én bewust een onjuiste voorstelling wilde oproepen, wordt duidelijk uiteengezet in de video "Andere tijden", waarin de heer dr. Theo van den Doel aangeeft dat de gehele enquêtecommissie zich ervan bewust was dat onjuiste informatie werd verstrekt. Oorspronkelijke onderzoekers Erhart en Wolleswinkel wezen tijdens hun verhoren ook op de fout. De beschikbare tegenspraak had veel nadrukkelijker onderdeel van het publieke verhaal kunnen en moeten zijn.

En wanneer goed geïnformeerde betrokkenen onmiddellijk begrijpen dat een spectaculaire onthulling niet klopt, wordt de vraag des te dringender waarom de correctie niet even krachtig doorklinkt. Van den Doel gaf krachtig tegengas.

## Een onthulling zonder waarheid

Wat op 3 februari 1999 gebeurde, was geen ontdekking van een verborgen giftige lading. Het was de publieke herleving van een oude vergissing, omgeven door het gezag van een parlementaire enquête, de dramatiek van televisiebeelden en een journalistiek klimaat waarin een doofpot voor velen al een aannemelijke verklaring was geworden. *(Het moest alleen nog maar aangetoond worden, de kranten hadden er immers vol van gestaan...).*

De fout werd snel herkend. Maar de publieke verontwaardiging ontwikkelde zich sneller dan de correctie.

Daarmee werd de Bijlmermeer opnieuw geconfronteerd met iets waaraan na zes jaar onderzoek juist een einde had moeten komen: verwarring, onzekerheid en een groeiend gebrek aan vertrouwen.

De grootste onthulling van 3 februari 1999 was achteraf niet dat de overheid een geheim had verborgen. Het was dat een parlementaire enquête een oude,

aantoonbare vergissing tot nationaal nieuws kon verheffen, terwijl de feiten die haar tegenspraken al beschikbaar waren.

En daarin ligt de werkelijke verantwoordelijkheid. Niet de gevaarlijke stoffen waren onder de pet gehouden. Wat ondergesneeuwd raakte, was de correctie.

Een parlementaire enquête hoort de waarheid boven tafel te brengen. Wanneer zij (*en de media*) in plaats daarvan een dwaalverhaal het gezag van de democratie meegeeft, ontstaat geen waarheidsvinding maar een nieuw probleem.

De Bijlmerbewoners hadden recht op de waarheid. Ze kregen eerst een spektakel. En het vertrouwen betaalde de rekening.

## Bronnen

- PIN 19990505: [Platform voor de Nederlandse Luchtvaart, Eindrapport Bijlmerenquête onzorgvuldig en onjuist, 5 mei 1999](#). Vooral p. 1–3 voor de reconstructie van de procedures, de tijdstippen en de kritiek op de enquêtecommissie.
- Parlementaire enquête 1999: [Een beladen vlucht, § 4.4 – De avond van de ramp](#). De oorspronkelijke onderbouwing van de gesprekken over de vracht en de mededelingen aan de brandweer.
- Media op 3 februari: [Netwerk, uitzending van 3 februari 1999](#). Een belangrijke bron voor de wijze waarop de onthulling dezelfde avond werd gepresenteerd.
- Peter Vasterman: [Media moeten schandaalkoers bij Bijlmerenquête mijden, NRC, 13 februari 1999](#). Voor de analyse van de berichtgeving en de publieke beeldvorming.
- Getuigen en mediacorrecties: de openbare verhoren van Erhart (3 februari), Wolleswinkel (5 februari) en Aaij (17 februari), plus de verklaring van dr. Theo van den Doel in "Andere Tijden".
- Marjan Slob, Journalist, hoed u voor feitenvrije emoties, Netkwesties, 1 juni 2024.